

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

3

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHAEOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATÆ

BUDAPEST, 1961.

A Magyarországon megjelent első provinciális római régészeti
tanulmány

A nép széles rétegei közt elterjedő naptárak régészeti közleményeire Hampel József /1/ hívta fel a figyelmet 1908-ban. Világosan látta, hogy a minden évben következetesen megjelenő naptárak - kalendáriumok mennyire alkalmasak arra, hogy a szántás, építkezés vagy egyéb földmunkák közben előkerülő leletek, sőt rendszeres ásatások jelentőségét tudatosítsák, s ezzel az anyagot a muzeumok számára meg is mentse.

Régészeti bibliográfiáink nem igen ismernek többet azoknál a naptáraknál, amelyeket Hampel nemcsak említ, hanem értékes eredményeik mellett hibáikra, tévedéseikre is rámutat, még ezzel is kiemelve jelentőségüket. A bibliográfiák az említett naptárak anyagából azonban lényegesen több közleményt tartanak nyilván.

Darnay: "A Sümegi Múzeum Ingyenes Naptára", a "Debreceni Kalendárium", a "Gyöngyösi Kalendárium", a "Tapolca-vidéki Gazdakör Naptára" azok a legismertebb nyomtatványok, amelyek valóban hasznos szolgálatokat tettek, bár későbbi időkből is tudnánk néhány jelentősebb és igényesebb kiadványt említeni. Számukat szorgos kutatómunkával erősen szaporítani lehetne. A naptárakban található közlések jelentőségéről - Hampel helytálló fejtegetéseiben tünően - felesleges beszélni. Annyit azonban meg kell mondanunk, hogy tudománynépszerűsítő irodalmunk vonatkozó részével a mai napig, tudunkkal, senki sem foglalkozott. Ez pedig már azért is kívánatos volna, mert ez az irodalom egy-egy időben a régészeti kutatásunk iránti érdeklődésnek mértékét is mindennél jobban mutatná, sőt, topográfiai kutatásunknak is nagy hasznára lenne.

Hampel cikke, megjelenése előtti időkből az 1906-os évet említi, s hogy azelőtt mi történt ezen a téren, egyáltalában nem tudjuk. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a több, mint másfél század előtt /1748/ latin nyelv-

ven megjelent első ilyen közlemény kiadatása óta egy se jelent volna meg.

1748-ban a győri kalendárium latin nyelvű kiadásában /2/ jelent meg Magyarországon az első, római provinciális emlékkal, egy kőkoporsó leírásával és elemzésével foglalkozó értekezés..

Ez a különnyomatban is elterjedt könyvecske annyira feledésbe ment - 1931-ig szerzőjével együtt - hogy még a helyi régészeti irodalom összefoglalása sem tartja nyilván. Ha a győri régészeti kutatás történetét annyira alkiismeretesen végző Lovas Elemér /3/ átapolta volna a Petrik-féle könyvészetet /4/, kezébe vette volna a Szinnyei megfelelő kötetét, vagy megnézte volna az Evangélikus Naptár 1931 évi kötetét /5/, bizonyára megtalálta volna. A bibliográfiába /6/ a feliratos római kőkoporsó miatt került, de a helyi kutatás történetébe más címen is belekerülhetett volna. A hosszú ideig nagyon jelentős munkát végzett Streibig-nyomda /7/ kiadványaként megjelent naptár - amelyben az ismertető latin nyelvű, első ilyen nemű közlemény eredetileg megjelent - a város művelődéstörténetének is jelentős adaléka lett volna.

Lovas Elemér nagyjából a CIL III. kötetének bevezető része alapján, több esetben a CIL számára is hivatkozva említi a győri és vidéki feliratos kőveket a kutatók sorrendjében, évszám szerint megállapíthatóan 1534-ig visszamenően /8/. A magyar kutatók közt csak Schönwisner József és Katanchich Péter szerepelnek. Hazai adatai tehát csak a XVIII. század utolsó negyedére mennek vissza, hogy azután Czech János /9/ magyar nyelven, csaknem félszázaddal később megjelent, bizonyos mértékig összefoglaló munkáját említse. Más győri név, a kétségtelenül itt élt Janus Arrabonensisen /10/ kívül a felsorolásból éppen úgy hiányzik, mint a két fentebb említett, jól ismert kutatók munkáját három évtizeddel megelőző Torkos Józsefé.

A sok külföldi és idegen név közt megállapíthatóan az első Torkos József, aki értekezését az 1748 évre szóló győri kalendáriumban /11/: "Meletema antiquarium de veteri monumento sepulchrali romano, Jaurinum inter et Comaromium invento" címen tette közzé és arról áttörtölt különnyomatot is készítettett.

Ennek a naptárnak - természetesen - nem lehetett olyan tudomány népszerűsítő célja, mint a Hampel által említetteknek. A latin nyelvű

Magyarországon csak azok érdeklődését akarta kielégíteni, akikben a mult emlékei iránti megbecsülést egy-egy, tudunkkal csak nagyon ritkán kézbe kerülő, idegenben kiadott közlemény keltette fel. Az előkerülő jelentősebb emlékek magukra vonták a figyelmet és ha kevesen is, de szívesen akartak többet tudni egy-egy emlékről, annak koráról, az egyidejűleg élt emberek életéről, szokásairól. Ezt a célt szolgálta szűkebb körben a német és latin nyelven megjelent kalendárium is ezzel és más hasonló közleményeivel.

1740-1748 között, a naptár különböző évfolyamaiban többször is találkozunk Torkos József névvel, s úgy látszik, hogy nagyobbára történeti munkáiról minden alkalommal különnyomat is készült. E munkákkal, bár köztük művelődéstörténeti tanulmány is van, itt nem foglalkozhatunk.

Életéről sem a család története /12/, sem Szinnyei /13/, sem Wurzbach /14/ részletesebb adatokat nem közölnek, művei egy részének említésén kívül. Payr Sándor /15/ munkája, természetesen, főként a lelkeszi és tanári működését méltatja, de közli munkáinak címét is, amelyek arról tanuskodnak, hogy Torkos József /16/ kora színvonalán álló polihistor és szónok volt, aki teológián kívül politikával, történelemmel, régészettel, természettudományokkal, matematikával, alchimiával, csillagászáttal és költészettel is foglalkozott. Jelentős könyvtára és híres kagylógyűjteménye is volt, mely később, fia Sámuel végrendelete értelmében a soproni ev. lyceumban szolgálta a köznevelés ügyét. Tudományos munkásságát a berlini, felsőlausitzi és alsóausztriai természettudományi társaság tagjai sorába választással értékelte.

Széleskörű tudományos munkásságából minket csak az az egy közlemény érdekel, amellyel elsőként foglalkozott Magyarországon római emlékekkel.

Bevezetőjében Torkos elmondja, hogy Komárom várának megtekintésekor hogyan talált rá egy paralellogrammát mutató sirkőre, ill. sírfalra. /IV. t. l./ Megtisztította, jegyzeteket készített róla, majd a képet ott-hon azonosíthatta Tollius /18/ leírásában szereplő szarkofággal. A lelet-körülményeket Torkos szavaival az alábbiakban idézzük:

"Constitutus quondam Comaromii, quum praesidium urbis, quod hactenus non modo Rakocianorum, sed Turkorum quoque et aliorum insultus, semper invictus despexit, /a/ mente oculisque usurparem, adlubuit interiora fortaliti praestantissimi lustrare et inspicere. Facta ingrediendi copia, dum circum intueor nonnullas aedes, Praefecto ibi et militibus praesidii

destinatas, evenit fortuito, ut mure alterius, quod ibi reperitur, Sacelli, adclinatum observarem lapidem aut potius parietem sepulcralem parallelogrammi figuram referentem; at injuria temporum et situ ita antiquatum, ut figurae litterarum et simulacrorum insculptae, prorsus aegre a me dignoscerentur. Armavi oculos et sollicite investigavi objectum marmoreum, et quantum licuit, ejus formam in tabellas meas retuli, recordatus, me aliquid simile in epistolis clarissimi Tollii itinerariis deprehendisse.

Redux ad meos lares, consului Tollium, et considerata icone sepulcri Romani Comarominum inter et Arrabonam inventi, quam celeberrimus vir in epistola sua Itineraria Vlta, orbi erudito proposuit, facta ejus, cum iis, quae Comaromi observaveram, comparatione, singularem prorsus similitudinem imo identitatem deprehendi. Dignum proinde judicabam, ut monumentum hecce Romanum, cujus rudera propriis adspectavi oculis ex situ et squalore extraham, et paulo altius diductiusque, quam fecit Tollius, expendam. Habent certe singulare antiquitates aliquid, quo humanum intellectum ad sui admirationem tacito quodam impetu signacula, animum certi avidum ad intimiorem sui contemplationem blande invitent.

Intelligis L. B. occasionem praesentis opusculi, utere eo, si placet; si non possis, saltem in auctorem non abutere.

Nec enim pigebit me, sicubi haesito, quarere; nec pigebit; sicubi erro, discere. /t/ Vale."

A fenti exact leírás alapján - úgy tünik - nincs okunk kételkedni Torkos igazmondásában, mégis a kutatás során ellentmondások merülnek fel.

A szóbanforgó szarkofág latin feliratát a CIL III 4315 szám alatt közli, hivatkozva elsősorban Tolliusra, kinek nyomán ismerjük a lelőhelyet és az előkerülés évszámát. A szarkofág szobrászati díszének rövid említése ugyanitt, ugyancsak Tolliusra vezethető vissza, ahol azonban a leírást ábra is illusztrálja. A görög feliratot azonban Mommsen a CIL III 4327 sz. alatti szarkofág fedelén látja helyénvalónak, jelezve, hogy az előbbivel azonos lelőhelyű és idejű.

Az előbb említett darab őrzési helye Wien, Kunsthistorisches Museum, míg az utóbbi, a Corpus adata szerint a komáromi vár.

Tollius nyomán Torkos által publikált és illusztrált szarkofág Bécsbe kerülésének tisztázása során fény derült az irodalomban századokon

át fennálló tévedéstovábbélésre; a Tollius-féle ábra és a felirat között mutatkozó eltérésre Wilhelm Kubitschek /19/ hívta fel a figyelmet. Szinte megmagyarázhatatlan, hogyan maradhatott ki Torkos neve a szakirodalomból; sem a Corpus, sem Buday /20/ felirattana nem tartja nyilván és Wilhelm Kubitschek rendkívül alapos, az egész problematikát felgöngyölítő munkája sem tesz említést nevééről. Pedig Weszprémi István kolozsvári orvos 1781-ben megjelent Biographia Medicorum-a /21/ közli a legpontosabban életrajzát, műveinek jegyzékét és elismerően szól munkásságáról; kritikai megjegyzéseit is megteszi a szóbanforgó két szarkofág tárgyalása kapcsán.

Weszprémitől értesülünk, hogy az ő idejében már a /CIL III 4315/ szarkofág nem tudni hívá tünt, de a komáromi várban még őrzött görög feliratos szarkofágfedél /III. t. 1./ képét és a Tollius-féle ábrát közölve /III. t. 2/, mindkét szerzőt bírálva a következőket mondja: "Sed de Graeca operculi sepulchralis inscriptione nobis sermo omnis iam instituendus, quam primum Tollius in Ausonio suo pag. 789. et mox Epist. Itiner. VI. pag. 244. publicaverat. Hanninius observationibus, Torkosius vero integro Commentario illustraverant; at omnes, tot virorum eruditorum pace dixerim, non sine mendo eam exhibuerunt, quia nemo eorum lapidem propriis lustraverat oculis, Tollius enim ab amico subministratum accepit, quam Henninius et Torkosius erantem pessis secuti sunt pedibus /22/

Ha figyelembe vesszük egyrészt Weszprémi megjegyzését, másrészt a szarkofág Kubitschek által megállapított Bécsbe-kerülésének idejét /23/, úgy azt kell mondanunk, hogy Torkos tanulmányának bevezetőjében elmondottak csak rhetori fogások, forrásértékkel számunkra nem bírnak. Amennyiben azonban megbízhatóságának érveit keressük, itt ugyancsak Weszprémit kell idéznünk: "Visuntur ibidem aliae quoque tumbae lapideae una cum operimentis integre conservatae, nullis interim notatae characteribus /24/." Kubitschek is kimondja a források összehangolása alapján: "Zu diesen Gräbern gehörten die Grabinschriften der Julia Emerita CIL III 4342, der Sarcophag 4327 samt dem zugehörigen Deckel mit der Aufschrift. . . . /1. IV. t. 1/ und ein anderer Sarg /von gleicher Figur u. Gestalt", doch ohne Aufschrift /25/. Aber auch die Inschrift 4315, der erwähnte Sarcophag des Wiener Kunsthistorisches Museums, war früher, wie gleich unter Berufung auf Tollius gesagt werden soll, zusammen mit diesen Stücken abgeschrieben worden." /26/.

Nem kizért tehát, hogy Torkos valóban látta a komáromi vár római sepulchralis emlékeit és a források által említett felirat nélküli példány

kopott, perlepte reliefjei emlékezetébe idézték korábbi olvasmányait. Gondos megfigyelésről és pontosságra való törekvésről tesz tanuságot szerény megjegyzése a szarkofág diszítéséről szólva: ". . . in mediterranea limbi inferiorum visitur senex cubans et libro, ut ait Tullius, innitens, qui vero liber in Typo, secundum quem delineationem nostram in tabula aeri incisa dedimus, efformatus non est, . . ." /27/. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy a szarkofág datálásával kapcsolatos helytálló megállapítását az újabb kutatás is megerősíti. /28/.

Bár Torkos dolgozata alapvetően új megállapításokat nem hoz, és annak ellenére is, hogy calendáriumban jelent meg - így a kor értelmében népszerűsítési célt is szolgált - tudományos igényű műnek kell tekintenünk. Elég egy pillantást vetnünk az értekezés beosztására, mely akár tartalomjegyzékül is szolgálhatna - felépítése logikus, s a témát nagy gondossággal, kritikai szempontok érvényesítésével, kimerítően tárgyalja.

Beosztása a következő:

I. Történeti megjegyzések. A pannoniai feliratokat ismerető irodalom: Gruterius és Reinesius, Pisonius, Jacobus Tullius, Henr. Christian Henninius.

II. Temetkezési szokások a római birodalomban. Különböző temetkezési formák pannoniai előfordulásai. Ókori síremlékekkel használt kötőanyagok. /Irodalom: Varro, Dionys. Halicarn., Plutarchos, Servius, Marlianus, Fabricius, Herbinus, Paulus Aringhus, Kirchman, Plinius, Justinus, Livius, Celsus, Spartianus, Cassiodorus, Pollux, Herodotos, Arrianus, Berosus, Eusebius, Dio Cassius/.

III. Szarkofág Tullius által megjelölt lelőhelyének pontos földrajzi meghatározása. Az ókori földrajz irodalma. A korabeli kormeghatározás ismérveinek felsorolása. /Irodalom: Maginus, Ortelius, Cellarius, Timon Sámuel, Ptolemaios, Stephanus Moro, Bél Mátyás, Baudrandus, Simler, Octavius Boldonius/.

IV. A feliratok nyelve, olvasása, magyarázata, ligatúrák megfigyelése. Kormeghatározás. /Irodalom: Martialis, Vergilius, Andreas Scottus, Salmasius, Lampridius, Mabillon, Norisius/.

V. A síremlékek diszítőelemei. /Irodalom: Broissard, Bosius, Clemens Alexandrinus, Cato, Paulus Varnefridus/.

VI. Mécsek az ókorban: 1./ időlegesek, 2./ örökmécsek. A mécsek anyaga. Az örökmécsek két csoportja. A mécsekben alkalmazható világítóanyagok és azok tulajdonságai. /Irodalom: Georg. Casp. Kirchmayer, Fortunius Licetus, Bartolus, Bellerius, Causaeus, Begerus, Casalius, Langius, Pancirollus, Salmuthus, Bonfini, Augustinus, La Croix, Maximus Olybrius, Gottlob Cranz, Casatus, Joh. Christoph Stebius, Hermol. Barbarus, Senguerdus, Valdschmidius, Athanasius Kircherus, Oct. Ferrarius, Paulus Aresius, Gabriel Fallonius, Mattheus Ungarus, Bruckmann, Georgius Paschius, Kippingius, Garmanus, Gutherus, Aldtovandus, Lazius, Geddius, Norvagus, Bartholinus/.

VII. A szarkofágban lévő tetemek számának összevetése a feliratban megjelöltekkel. /Irodalom: Juvenalis, Cicero, Cornelius Rhodiginus, Ammianus, Ovidius/.

VIII. Mellékletek sirbahelyezésének szokása az ókorban, továbbá frank, szarmata, magyar példák. Sirrablások. A mellékletek sorsa. /Irodalom: Seneca, Rosinus, Matthias Bernegger, Chiffler, Smetius, Mellen, Lambecius, Curtius, Strabo, Macrobius, Vergilius/.

Az egyes fejezetek szerint felsorolt szerzők neveinek puszta felsorolásából is megfigyelhető, hogy hivatkozásaiban a kor vezető szaktekintélyeit előnyben részesíti, de úgy látszik, jól ismeri a felirattannal foglalkozó régebbi irodalmat, s művelőinek munkásságát is. Másfél századdal előbb; a CIL őseként tekinthető /29/, Gruterius szerkesztésében megjelent, az egész akkori világ feliratait magábafoglaló legfontosabb forrást használja, s mindazokat a szerzőket említi, kiket a vezető tudósok elfogadnak. Az e tárgykörbe tartozó magyarországi vonatkozó irodalmat is figyelemmel kísérte; otthonos mindazon feliratok ismeretében, melyek Győr és környékéről kerültek elő, s tudja róluk mindazt, amit akkoriban tudni lehetett. Szívesen buzgolkodott a feliratgyűjtés virágzó divatjának meghonosításában. Az antik auctorok olvasásában is járatos. Természettudományos műveltsége megmutatkozik értekezésében, különösen a kémia terén, az építkezésnél használt kötőanyagokról és a mészekről szólva. Érdeme, hogy az irodalmi analógiákon kívül mindég kitér a muzeumokban látott tárgyi analógiákra is, így pl. a berlini Cimmelliarchivumban, a siléziai Cervimontium /Hirschberg/-ben, a lignici sirkövek, stb.

Véleménynyilvánításban általában igen óvatos és szerény, mint akinek ez nem szakterülete, de mint szűkebb patriájának feltétlen szeretetéről bizonyosságot tevő, és a tudomány lelkes, kora színvonalán álló,

képzett híve.

Ebből a részletekbemenni nem szándékozó, rövid ismertetésből is kitűnik, hogy Terkes korához mérten érdemes munkája az első - bár latin nyelven megjelent értekezés Magyarországon, nemcsak a hivatkozott szarkofágról, de a pannoniai provinciális római temetkezési szokásokról általában.

Kanezsay Margit

J e g y z e t e k:

- 1./ Hampel József, Régészet a hazai kalendáriumokban.
AÉ 1908. 447-448.
- 2./ Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad
annum 1748.
- 3./ Lovas Elemér, A győrvidéki régészeti kutatás és gyűjtés
története. Győri Szemle VIII. évf. Kny.7.
/1937/
- 4./ Petrik G., Magyarország bibliográfiája 1712-1860.
- 5./ Payr Sándor, M. Torkos József, a tudós győri, majd soproni
lelkész /1710-1791/. 138-144.
- 6./ Banner J. - Jakabffy I., A Dunamedence régészeti biblio-
gráfiája, Bp. 1954. 9756 sz.
- 7./ Pitroff Pál, A győri sajtó története /1708-1730/. Győr
1915. 15.
- 8./ Apianus Petrus, Inscriptiones sacrosanctae vetustatis.
Ingolstadii 1534. CIL 5383.
- 9./ Czech János, A győri vidék a legrégebbi időben és a ró-
maiak alatt. Magyar Tudós Társaság Évkönyvei,
I. 1931-32. 314-342.
- 10./ /Róka János/: Janus Arrabonensis, Dissertatio de Jaurino.
Viennae, 1782.
- 11./ 1. 2./ jegyzet
- 12./ Hellebronth Kálmán, Az ócsai és enesei Torkos család.
Győri Szemle V. évf. 1934. 10.
- 13./ Szinnyey J., Magyar írók élete és munkái.
- 14./ C. von Wurzbach., Biographisches Lexikon des Kaiserthums
Österreich. Wien, 1882.
- 15./ 1. 5./ jegyzet

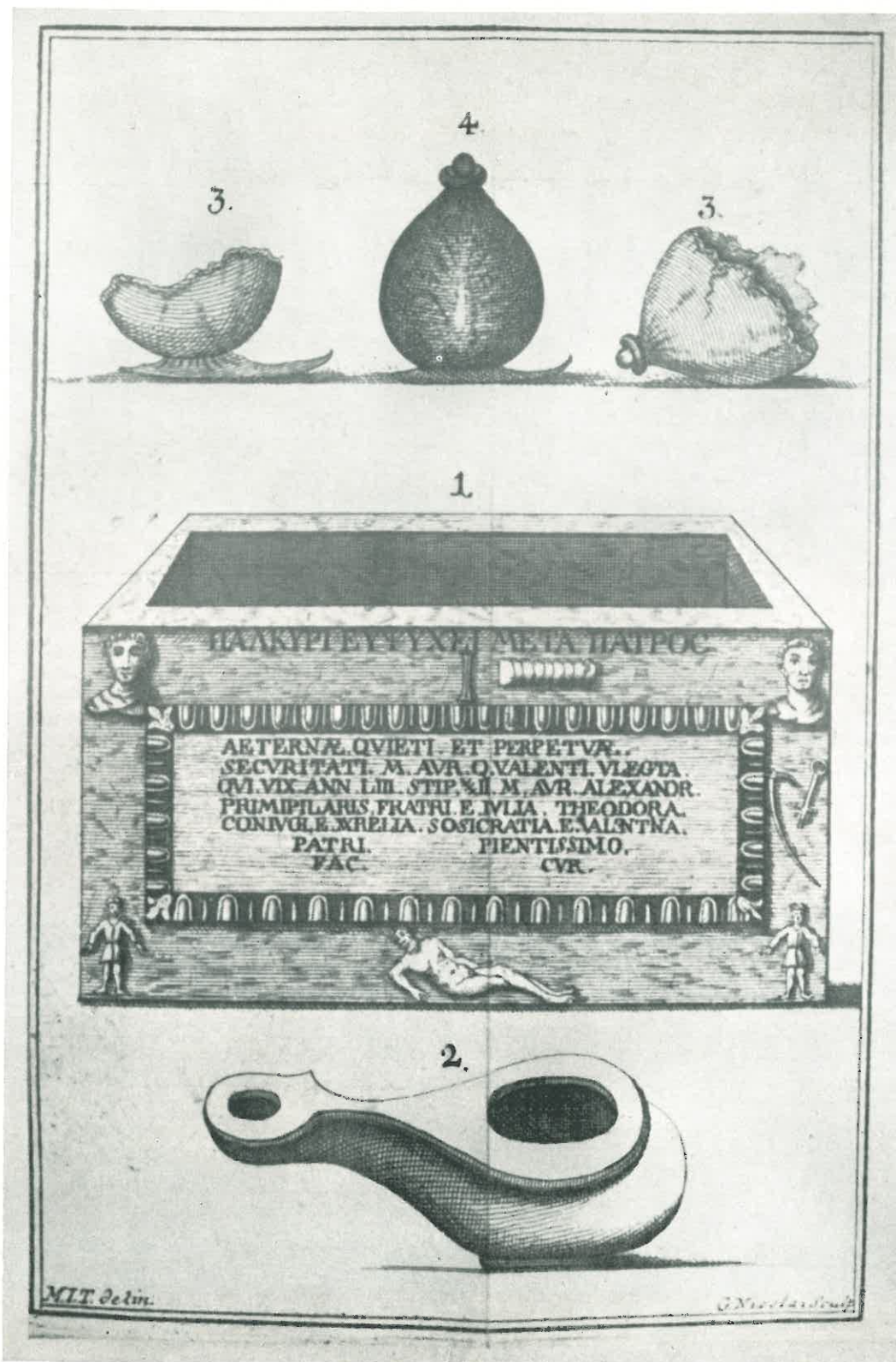
- 16./ Győrött született 1710 október 30.-án. Győrött, Besztercebányán, Boroszlóban tanult, majd Wittenbergben fejezte be tanulmányait, ahol 1736 április 30.-án magisterré avatták. Tanulmányai végeztével 1737 a győri ev. iskola konrektora és káplánja, majd 1746-ban második rendes lelkész lett. Mikor pedig a győri protestáns felekezetek vallásgyakorlatát az 1749 március 10.-én kelt királyi rendelet megszüntette, csakhamar 1749 április 22.-én Sopronban választották meg lelkésznek. 35 évi lelkészi és tudományos munkásság után 1784-ben lemondott állásáról, amelyben nemcsak a saját egyháznak, de Sopron városának is jelentős szolgálatokat tett. 1791 február 10.-én halt meg.
- 17./ Torkos Josephus, Meletema antiquarium philologico-historicum de veteri monumento sepulcrali Romano Jaurinum inter et Comariomium invento. Ca-lend. Jaurinense 1748.
- 18./ Jacobi Tollii, Epistolae Itinerariae: ex Auctoris Schedis Postumis Recensitae, Suppletae, Digestae; Annotationibus, Observationibus et figuris adornatae, cura et studio, Henrici Christiani Henninii. Amsterdami, 1714.
- 19./ Wilhelm Kubitschek, Altere Berichte über den römischen Limes in Pannonien. SAW 1929, 210-222.
- 20./ Buday Árpád, Római felirattan. Kolozsvár, 1914.
- 21./ Stephanus Weszprémi, Succincta Medicorum Hungariae et Transil-vaniae Biographia. Viennae, 1781. II. 2. 413-414.
- 22./ Weszprémi, id. m. 417.
- 23./ Kubitschek, id. m. 212., "Somit war 4315 nach dem Fundjahr 1654 u. vor 1668, vermutlich näher dem erstgenann-ten Datum nach Wien gebracht worden."
- 24./ Weszprémi, id. m. 421.
- 25./ Kubitschek, id. m. 211.
- 26./ Kubitschek, id. m. 212.
- 27./ Torkos, id. m. V. 752.
- 28./ Torkos, id. m. IV. §49. - Kubitschek, id. m. 216-218.
- 29./ Inscriptiones antiquae totius orbis Romani in corpus absolutis-simum redactae cum indicibus XXV, ingenio ac cura Jani Gruteri, auspiciis Jos. Scaligeri ac M. Velséri. Heidelbergae, 1603.

Die erste Abhandlung über provinzialrömische Archäologie
aus Ungarn

Bisher war der Name von JÓZSEF TORKOS in der Fachliteratur über die pannonischen Steindenkmälern nicht bekannt. Seine Abhandlung erschien

im *Calendarium Jaurinense* /1748/ unter dem Titel: "Meletema antiquarium philologico-historicum de veteri monumento sepulcrali Romano Jaurinum inter et Comaromium invento." Darin beschäftigte er sich auf Grund der von Tollius gelieferten Angaben, nicht nur mit einem aus Komárom stammenden Sarkophag; er versuchte auch die Bestattungsriten des Römischen Reiches zu beschreiben. Dass diese Abhandlung im *Calendarium* von Győr erschien, beweist die wichtige Rolle, die den Kalendern des 18. Jh.-s auf dem Gebiet der Popularisierung der Archäologie zukaun.

Margit Kanózsay

Római kőkoporsó. Valószínűleg Komárom és Győr között találták. Közölte Torkos László, 1748-ban.
 Römischer Sarkophag. Wahrscheinlich zwischen Komárom und Győr gefunden. Publikation von László

Torkos in 1748.

A CIL III. 4327 sz. szarkofág fedele, Weszprémi, Biographia Medicorum (1781) 419. l.
Sarkophagdeckel des CIL III. 4327, Weszprémi, Biographia Medicorum (1781) S. 419